

LAGZI GÁBOR

Folytatásra ítéltetett

Lengyel–magyar – „két jó barát”. A magyar–lengyel kapcsolatok dokumentumai, 1957–1987. A dokumentumokat válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket készítette: Mitrovits Miklós. Budapest, Napvilág Kiadó, 2014. 848 oldal

Mitrovits Miklós Lengyelország (és a közép-európai térség) fiatal, de már jelentős eredményeket felmutatni tudó kutatója fontos, alapos és vaskos munkával rukkolt elő. Az MTA BTK Történettudományi Intézet munkatársa (habár a munka elkészítése során még a Politikatörténeti Intézetben dolgozott) a magyar–lengyel kapcsolatok mintegy három évtizedet felölelő, 1957 és 1987 közötti dokumentumait jelentette meg.¹ A téma fontos, mert „fehér foltot” tüntet el a magyar történetírásból (amely, tegyük hozzá, eléggé „introvertikus”, azaz kevésbé tűnik fogékonynak lenni a közép-európai régió iránt); alapos, mert az olvasást több száz magyarázó, kiegészítő jegyzet segíti, és a tudományos apparátusnak köszönhetően a kevésbé tájékozott olvasó is képet kaphat a korszakról; és végül vaskos, hiszen maga a kötet terjedelmében is figyelemfelkeltő munka. Olyan dokumentumgyűjtemény került a kezünkbe, amely elkészítésére manapság már nem vállalkoznak a

---

¹ Mitrovits Miklós: *A remény hónapjai... A lengyel Szolidaritás és a szovjet politika (1980–1981)*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2010.; Krisztián Csaplár-Degovics – Miklós Mitrovits – Csaba Zahorán (eds.): *After Twenty Years – Reasons and Consequences of the Transformation in Central and Eastern Europe*. Berlin, OEZ Verlag, 2010.; Krausz Tamás – Mitrovits Miklós – Zahorán Csaba (szerk.): *Rendszerváltás és történelem. Tanulmányok a kelet-európai átalakulásról*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2009.; Földes György – Mitrovits Miklós (szerk.): *Kádár János és a 20. századi magyar történelem. Tanulmányok*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2012.

fiatal kutatók, hiszen világunk a gyorsan beszerezhető és fogyasztható információkkal telített, ez a kötet viszont többéves levéltári kutatás gyümölcse.

A kötet 121 hivatalos dokumentumot tartalmaz, amelyeket a szerkesztő Magyarországon (a Nemzeti Országos Levéltár MSZMP-re vonatkozó iratai: Politikai Bizottság, Központi Bizottság, Titkárság, KB Külügyi Osztálya; Politikatörténeti Intézet Levéltára) és Lengyelországban (Újkori Iratok Levéltára, itt különösképpen a Lengyel Egyesült Munkáspárt vezető testületeinek a dokumentumai; Lengyel Külügyminisztérium Levéltára) talált meg. Másképpen fogalmazva, a kötetben nem kerültek publikálásra korabeli sajtócikkek, visszaemlékezések, levelek, belüleges hangulatjelentések és feljelentések vagy egyéb kordokumentumok. A kötetben körülbelül egyenlő arányban meglévő, eredetileg magyarul vagy lengyelül íródott iratok közül az utóbbiak szabatos és pontos fordításban olvashatóak (a fordításokat maga a szerkesztő, illetve Németh Orsolya és Tischler János végezték el). A bemutatott dokumentumok jellegei is különbözőek – találunk itt klasszikus diplomáciai iratokat (rejtjeltáviratot, tájékoztató anyagot, külügyminisztériumi utasítást, illetve irányelveket, összefoglaló jelentéseket), a szerkesztő nagy teret szentelt a párt- és kormányküldöttségek találkozóit rögzítő jegyzőkönyvek publikálásának. A közölt dokumentumok besorolása a bizalmastól egészen a szigorúan titkosig terjed, és pár iratot leszámítva a legtöbb most látott napvilágot először. Helyet kapott itt számos „párhuzamos dokumentum” is, magyarán olyan iratok, amelyek egy hivatalos eseményt (például első titkárok megbeszélése) a magyar, illetve a lengyel szemszögből mutatják be.

A kötet jellegéből adódóan az iratokat végigkísérik az 1956-ot követő magyar és lengyel történelem csomópontjai: a magyar (és részben a lengyel) 1956, illetve 1968, amely esetünkben nem is a prágai tavaszt jelenti, hanem a Visztula partjainál elindított anticionista kampányt; az 1970-es évek lengyelországi társadalmi feszültségei (munkáslázadások, sztrájkok), amelyek végül a Szolidaritás szakszervezet 1980-as megszületéséhez és az 1981-es hadiállapot bevezetéséhez vezettek. Míg ezt a korszakot Magyarországon egyetlen politikus, Kádár János határozza meg, addig Lengyelországban Władysław Gomułka (1956–1970), Edward Gierek (1970–1980) és Wojciech Jaruzelski (1981–1989) vezette a

kommunista pártot.² Értelemszerűen a magyar kommunista vezető mindhármukkal találkozott, az ezekről a megbeszélésekről szóló jegyzőkönyvek szintén megtalálhatóak e kötetben.

A dokumentumok publikálása az 1957-es esztendővel kezdődik, amely év mindkét országban, a szerkesztő szavaival élve, „új időszámításnak” bizonyult, hiszen mind a Kádár-, mind a Gomulka-vezetés egy társadalmi megrázkódtatás során került hatalomra, és ilyen körülmények között kellett hatalmukat megszilárdítaniuk. Az utolsó dokumentum 1987-ből származik, amit az indokol, hogy ebben az évben találkozott egymással a két vezető, Kádár és Jaruzelski, nem tudván azt, hogy nem sokkal később az általuk fémjelzett rendszer végérvényesen összeomlik. A mindenkori pártvezetők a tárgyalásaik során tájékoztatták egymást a belpolitikai kérdésekről (például a gazdasági reformokról, a mezőgazdaság helyzetéről, a római katolikus egyházzal Lengyelországban), így tehát első kézből szerezhettek információkat a magyar és a lengyel vezetők arról, hogy a másik országban milyen a helyzet, milyen megoldandó problémák akadnak.

A lengyel vezetés 1956 után közvetlenül nagy érdeklődéssel figyelte a „Nagy-csoport” sorsát, és a magyar miniszterelnök kivégzése – még a lengyel pártkörökben is – nagy felháborodást keltett. Nem kell azon csodálkozni, hogy éppen a Visztula partjainál rezonáltak leginkább a magyar forradalomra és szabadságharcra: így nehezebben lehetett az eseményeket „az imperialisták által kirobbantott ellenforradalomnak” beállítani, s emiatt is a lengyel elvtársak nem engedték az 1956 kádári értelmezését összefoglaló „Fehér könyv” kiadását és az ebben a szellemben készült kiállítás bemutatását. Azonban 1958-at követően ez a kérdés lekerült a két ország közötti kapcsolatok napirendjéről, s helyét átvette a gazdasági kapcsolatok erősítése. Az utóbbi kérdéskör egyébként mindig hangsúlyosan volt jelen a pártvezetők közötti találkozókön.

Az 1960-as évek elejére minden tekintetben normalizálódott a kapcsolat a Budapest–Varsó vonalon, Kádár is nagyobb mozgásterhez jutott a külpolitikában (az ENSZ nem tárgyalja a

---

² A korabeli lengyel történelemről összefoglalóan magyar nyelven: Andrzej Paczkowski: *Fél évszázad Lengyelország történetéből, 1939–1989*. Budapest, 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete, 1997.; Norman Davies: *Lengyelország története*. Budapest, Osiris, 2006.

„magyar kérdést”, Magyarország diplomáciai kapcsolatokat létesít egy sor nyugati országgal). Ezekben az években szüntetik meg a két ország közötti vízumkényszert, ami a turizmus fellendülését hozza magával, s azt is, hogy a magyar fiatalok ezrei juthattak kulturális élményekhez (jazz, színház, filmművészet) Lengyelországot járva (ez volt az ún. „autóstoppos nemzedék”, amelynek tagjai az itt eltöltött napok-hetek során a „szabadság kis körei” élményével gazdagodva térhettek haza).

A könyvből az is kiviláglik, hogy a magyar és a lengyel kommunista vezetés más álláspontra helyezkedett a „német kérdést” illetően: Varsó az NSZK-ra ellenségként tekintett, fenntartva a társadalomban jelen levő, a II. világháborút követően magasba csapó németellenes érzelmeket (tartva egy esetleges határrevíziótól, vö. az Odera–Neisse-határ ügyét 1945 után). Ugyanakkor a kádári külpolitika részéről óvatos nyitás volt érzékelhető az 1970-es évektől kezdődően, amit rosszállással vett tudomásul a lengyel vezetés. A két ország között az 1968-as év némi diszharmóniát hozott, hiszen Budapest és Varsó másképpen tekintett az akkoriban kibontakozó csehszlovákiai reformfolyamatokra, de az is világossá vált, hogy Kádár egyáltalán nem rokonszenvezett a varsói kormányzat által gerjesztett „cionizmusellenes” (valójában antiszemita) kampánnyal.

Az 1970-ben a Tengeremelléken kirobbant elégedetlenség (a munkáslázadás pacifikálása katonai erővel, többek között Gdańskban, amely halálos áldozatokkal is járt) vezető- és kurzusváltást hozott Lengyelországban: a kompromittálódott Gomułka helyére Edward Gierek került, aki a – Nyugatról felvett hitelek által lehetővé tett – jóléti kiadások növelésével legitímálta hatalmát. Tehát mindkét országban megfigyelhető volt egyfajta nyitás a tőkés országok irányába, de az is kiderült, hogy a gazdaság- és szociálpolitikai kérdések tekintetében nem állt közös alapon a két ország, valamint a magyar–lengyel kereskedelem volumene is lassú növekedést mutatott. Ahogyan a bevezető tanulmányban olvashatjuk, a politikai és gazdasági kapcsolatokhoz hasonlóan ambivalensnek mutatkoztak a kulturális kapcsolatok is.

A dokumentumgyűjtemény legérdekesebb iratai éppen ebben a témakörben találhatóak – 1972-ben került a budapesti lengyel nagykövetség második titkári posztjára Jerzy Robert Nowak. Ő kétségkívül olvasott embert volt (tudott magyarul is), és a központnak írott jelentéseiben ostromozta a magyarok lengyel

ügyekben, illetve történelemben tanúsított szűklátókörűségét, informátlanságát (amiben, tegyük hozzá, részben igaza is volt). Példaként hozza fel a diplomata D. Major Klára nagy példányszámban megjelent és az ifjúságnak szóló, *Lángoló világ. A második világháború története* című könyvét, amelyben a szerző hamis képet alakít ki a lengyelekről és elnagyolja a szerepüket a fasizmus feletti győzelemben. Nowak jelentései nem maradtak visszhang nélkül, hiszen a lengyel nagykövetség nyomására Kardos G. György *Hová tűntek a katonák* című regényének újrakiadása már nem tartalmazta a lengyeleket nacionalistának vagy antiszemitának beállító részeket. A hagyományos, a Roman Dmowski nevével fémjelzett nemzeti-demokrata, lengyel nacionalista álláspontot (ami német- és zsidóellenességet is jelentett) képviselő Nowak az 1980-as években is hallatott magáról, ekkor már a Lengyel Külügyi Intézet munkatársaként, amikor is Spiró György *Ikszek* című regényét rosszindulatú, tendenciózus, helyenként manipulatív írásnak állította be recenziójában, magát a szerzőt pedig lengyelellesnek. Így a mű fordítását leállították, az nem is jelenhetett meg lengyelül, csak 2013-ban.

Az 1980-as évek legelején megalakult Szolidaritás mozgalom okozta a szocialista táboron belüli legnagyobb zavart, hiszen munkások emelték fel a hangjukat és szervezték meg magukat az elméletileg a dolgozókat képviselő kommunista hatalommal szemben. A következmények jól ismertek – 1981 decemberében Lengyelországban hadiállapot került bevezetésre (és nem szükségállapot, ahogyan az a magyarországi sajtóban szerepelt). Budapesten is feszülten figyelték az események alakulását – erre példa nem csak a dokumentumgyűjteményben szereplő nagyszámú irat, hanem kiolvasható ezekből Kádár álláspontja is, aki 1956-ból okulva örült a vérontás elkerülésének, és hogy a „lengyel kezek” által – és nem szovjet intervenció segítségével – ment végbe a lengyelországi rendcsinálás. A magyar vezető ki is jelentette szűk körben, hogy a lengyel kommunista párt „nem hallgatta meg a munkásokat”, és a sztrájkok igenis felvetették a társadalmon belüli problémákat, de a hadiállapot bevezetése megnyugtatta a magyar vezetést. 1981 végén, 1982 elején egy rövid ideig intenzívebbé váló kapcsolatokat látunk. Még december végén Aczél György vezetésével magyar pártdelegáció utazott Varsóba, ahol a lengyel elvtársak a negyedszázaddal korábbi tapasztalatokra voltak

kíváncsiak. Jaruzelski tábornok hálás volt Kádárnak az erkölcsi és gazdasági segítségért. A két vezető 1987 decemberében találkozott utoljára, és Jaruzelski budapesti látogatása, a szerkesztő szavaival élve, egyszerre volt a pártvezetők közötti tárgyalások csúc- és végpontja.

Elmondható, hogy a hivatalos dokumentumok publikálása (a legtöbb irat először lát napvilágot) a munka egyik erőssége. Azonban az olvasóban bizonyos hiányérzet jelenik meg – a hivatalos nagypolitikába esetlegesen beszüremkedő, így ebben a dokumentumgyűjteményben marginálisan megjelenő, de társadalomtörténeti szempontból roppant érdekes jelenségek (az említett autóstoppok Lengyelországban az 1960–1970-es évekből, a hazánkban terjedő/terjesztett lengyel viccek a Szolidaritás korszakából, a KGST- avagy lengyel-piacok az 1980-as évek közepétől) mind a mai napig árnyalják a magyar–lengyel kapcsolatokat. Nyilvánvaló módon, egy ilyen forrásmunka nem törekedhet a teljességre, azonban érdemes lenne többet tudni nem csak arról, mi hangzott el a legfelsőbb politikai döntéshozói szinteken, hanem arról is, hogy mi határozta meg a korszak alatti Lengyelországban a magyarságképet és Magyarországon a lengyeliségképet. Azt is tisztán kell látni, hogy az utóbbi tematika nehezen megfogható és kutatható (csekély levéltári forrással rendelkezünk, annál több oral history-ra lenne szükség).

A mai kor embere számára, elmélyedve a dokumentumgyűjtemény által felkínált anyagban, feltűnhet az iratokban folyamatosan jelenlevő pártzsargon. Igaz, ez nem olyan sértő és manipulatív, mint a korabeli sajtóban, hiszen ezek a szövegek nem a társadalom széles rétegeinek a befolyásolására, hanem az illetékes elvtársak tájékoztatása végett születtek. Az viszont feltűnő, hogy a titkos vagy a szigorúan titkos jelzetű dokumentumokban sem lehet teljesen őszinte gondolatokat olvasni. Ebben az értelemben ezek a dokumentumok egy korszak lenyomatának is tekinthetők, annál is inkább, mert nyomon követhető, hogy 30 év alatt mennyiben változott meg az iratok elkészítőinek ideológiai háttere, nyelvezete – minél közelebb kerülünk az 1980-as évek végéhez, annál kevesebb az osztályharcos „kiszólás”, de így is a pártzsargon a domináns. A kötet olvasása valójában akkor válik igazán izgalmassá, hogyha kilépünk ebből a

pártmilióból, és erre is akad pár példa (ld. Jerzy Robert Nowak feljegyzéseit).

A dokumentumgyűjteményt lapozva újabb kutatási témákban való elmerülésre lehet javaslatot tenni: milyen szerepet töltek be a szocializmus korszakában a kulturális intézetek (Varsóban a magyar, Budapesten a lengyel), mennyiben tudtak a hivatalos politikától eltérő tevékenységet folytatni, milyen volt (ha volt) és miben merült ki a belügyi szolgálatok együttműködése. Az érdeklődő olvasónak meg kell elégednie ezzel a vaskos és informatív kötettel, amely lehetővé teszi, hogy jobban megismerjük a magyar–lengyel közelmúlt kapcsolatait, és általában, a Kádár-korszak külpolitikájának egy tényleg baráti, de nem szomszédos országgal történő szeptétét. Kijelenthető, hogy a két ország között áthidalhatatlan ellentétek nem voltak ebben a korszakban (és azt követően sem), és a dokumentumokból kirajzolódnak a „szocialista testvériségen” túli, valódi barátság nyomai. Már csak ebből a szempontból is érdemes lenne megismerni az ebben a korszakban született magyar–csehszlovák vagy magyar–román, hasonló jellegű dokumentumokat is.

Mitrovits Miklós a magyar és lengyel hivatalos dokumentumok tükrében próbálja feltérképezni a két szocialista táborhoz tartozó ország kapcsolatainak három évtizedét, ami azonban nem helyettesítheti a nagyobb összefoglaló monográfiát, amelyben a politikatörténeti események bemutatásán túli társadalomtudományi szempontokat is érdemes lenne figyelembe venni. Némi kritikaként szükséges megemlíteni, hogy a kötethez a szerkesztő mindösszesen húszoldalmi bevezetőt írt, igaz, a témába vágó szakirodalom is szegényesnek mondható, nem feledkezve meg Tischler János korábbi kutatásairól és azok eredményeiről.³

A próbálkozás sikeresnek mondható, nem csak tudományos, hanem piaci értelemben is (pár héttel a dokumentumgyűjtemény megjelenése után már nem lehetett kapni a könyvesboltokban, igaz, a példányszám sem haladta meg az ilyenkor szokásos mennyiséget), és a korszak, valamint a közép-európai régió iránt érdeklődő olvasó, tudományos kutató joggal várhatja a megkezdett munka folytatását.

---

³ Vö. Tischler János: *„Hogy megcsendüljön minden gyáva fül”*. *Lengyelország és Magyarország a két nemzet sorsfordító történelmi eseményeinek idején, 1956-ban és 1980–81-ben*. Budapest–Pécs, 1956-os Intézet–Jelenkor, 2003.